

УДК 811.163.41'336.52

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ У СЕРБСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Дарія ГАМУЛЕЦЬ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра слов'янської філології,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: dar3806@yandex.ru*

Стаття присвячена виявленню та аналізу гендерних стереотипів у сербських фразеологічних одиницях на позначення емоцій людини. Фразеологізми передають один із найважливіших фрагментів мовної картини світу сербського соціуму.

Ключові слова: гендер, фразеологізм, мовна картина, гендерлект, маскулінне, фемінінне.

Мова є найважливішим засобом формування та поширення знань людини про світ. Відображаючи його у процесі діяльності, людина фіксує результати свого пізнання в слові. Уся система знань, набутих як особисто, так і внаслідок досвіду, утримується у пам'яті людини за допомогою концептів або ментальних прообразів. Концептуалізація або понятійна класифікація – один з найважливіших процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в усвідомленні інформації, яка надходить до людини та призводить до утворення концептів, коцептуальних структур і всієї концептуальної системи у мозку (психіці) людини [1, с. 3–4].

Кожен народ по-своєму виокремлює фрагменти світу і по-своєму називає їх. Так формується світ індивіда, який говорить цією мовою. Формується концептуальна картина світу як сукупність знань про світ, що відображається у лексиці, граматиці, фразеології.

У сучасній соціальній та гуманітарній науці широко використовують гендерний підхід, який дає змогу аналізувати процеси формування у суспільстві відмінностей поведінки, ментальних та емоціональних властивостей особистості залежно від її статі.

Гендерний аспект мови почав цікавити лінгвістів лише на початку ХХ століття. Цьому сприяло кілька обставин: по-перше, ця проблематика зацікавила видатних мовознавців, які заснували кілька напрямів у лінгвістиці: О. Єсперсена, Е. Сепіра, Ф. Маутнера. По-друге, на перше місце у лінгвістичному описі вийшов соціальний план, який розглядає мову у зв'язку із суспільством, людиною у суспільстві. З огляду на це виникли нові напрями у мовознавстві: соціолінгвістика, прагматика, психолінгвістика, теорія дискурсу і комунікації.

Останніми десятиріччями гендерний вимір у лінгвістиці стає дедалі важливішим в оцінці процесів суспільного функціонування та розвитку. До недавнього часу проблематика визначення гендерних категорій перебувала на периферії суспільної

самосвідомості, сприймалася частіше як другорядний соціальний та психологічний чинник у лінгвістиці [4, с. 508–542]. Між тим, проблеми, пов'язані з гендерною асиметрією та гендерною диференціацією свідомості, стають дедалі актуальнішими. Тому гендерний вимір сьогодні є важливим об'єктом вивчення у багатьох наукових галузях, зокрема у лінгвістиці, де він становить новий етап розвитку, новий погляд на лінгвістичні явища.

Поняття “гендер” увійшло до сучасної лінгвістичної науки у другій половині минулого століття, що пов'язано зі зміною наукової парадигми у гуманітарних науках під впливом філософії постмодернізму [7, с. 154–161]. Нове розуміння процесів категоризації, відмова від визнання об'єктивної істини, інтерес до суб'єктивного, до особистого життя людини, розвиток нових теорій особистості призвели до перегляду наукових принципів вивчення гендерних категорій, зокрема таких, як етнічність, вік та стать, що раніше інтерпретувалися як біологічно детерміновані.

Питання, пов'язані з розробкою методики лінгвістичного дослідження гендеру, створенням інструментарію гендерних досліджень, є магістральними у сучасній лінгвістиці [5]. Багато з цих питань на даний момент ще недостатньо досліджено, і вони потребують подальшої конкретизації. Перше з них – це питання про те, що становить поняття “гендер”, що воно в себе включає.

На сьогодні в науковій літературі використовують два терміни, які маркують стать людини – “біологічна стать” та “соціальна стать”. Біологічна стать взагалі пояснюється як сукупність контрастуючих генеративних ознак представників одного виду, а соціальна, або гендер, – як комплекс соматичних, репродуктивних, соціокультурних і поведінкових характеристик, що забезпечують індивіду особистий, соціальний і правовий статус чоловіка та жінки [10, с. 194–206].

Уважається, що однією з перших праць, де було чітко визначено термінологічні відмінності між поняттями “стать” і “гендер”, була стаття Г. Рабін “Обмін жінками”. Дослідниця ввела поняття статево-гендерної системи, розуміючи під цим набір домовленостей, за допомогою яких суспільство трансформує біологічну сексуальність у продукт людської активності. Після роботи Г. Рабін з'являється дослідження Р. Унгер “Про перевизначення понять “стать” і “гендер”, де пропонується вживання слова “стать” тільки для визначення біологічного статевого диморфізму. Вживання ж терміну “гендер” використовується для опису соціальних, культурних і психологічних аспектів, що можна співвіднести з рисами, нормами, стереотипами і ролями, що вважаються характерними та бажаними для тих, кого суспільство вважає чоловіками або жінками. Такими були перші спроби розмежувати поняття “стать” і “гендер”. Гендер слід розглядати як систему, яка існує завдяки сполученню біологічного компонента з тим продуктом, який отримано завдяки його обробці у соціальній системі.

Наприкінці 80-х – на початку 90-х років виникла гіпотеза “гендерних субкультур”. Уперше її висловлено в праці Дж. Гамперца з дослідження міжкультурної комунікації. У працях Д.Н. Мальца, Р.А. Боркер і Д. Таннен принцип міжкультурної комунікації поширений на гендерні відносини.

У цьому випадку в центрі уваги перебували процеси соціалізації. Соціалізація індивіда розглядалася як присвоєння йому певної субкультури, якій властиві особливі мовні практики, різні в чоловічому й жіночому середовищі. У дитячому й підлітковому віці люди перебувають переважно в одностатевих групах, утворюючи субкультури і засвоюючи властивий їм мовний етикет, що, на думку прихильників гіпотези, у дорослому віці спричиняє непорозуміння і мовні конфлікти, які порівнюються до міжкультурних.

Гіпотеза гендерних субкультур зумовила появу поняття “гендерлект” — постійного набору ознак чоловічої і жіночої мови. Однак дослідження останніх років дедалі чіткіше демонструють, що говорити про гендерлект неправомірно. Роль субкультурного чинника в цьому випадку істотно перебільшено. Розходження в чоловічій і жіночій мові не настільки значні, не виявляють себе в будь-якому мовному акті і не свідчать, що стать є визначальним чинником комунікації, як це передбачалося на початковому етапі розвитку феміністської лінгвістики. Установлено також, що та сама людина в різних комунікативних ситуаціях виявляє і різну мовну поведінку, що отримало назву “переключення коду”. Вивчення комунікації осіб однієї статі, але різного соціального і професійного статусу також знайшло низку розбіжностей. Так, мовна поведінка будь-якої особи вдома і на роботі, у знайомій і новій обстановці різна. Разом з тим, сьогодні наука не заперечує існування деяких стильових особливостей, властивих переважно чоловікам чи переважно жінкам у межах чітко окресленої ситуації спілкування. При цьому вважається, що вони виникають під впливом як соціокультурних (наприклад, уживання жінками лайливих слів засуджується більше, ніж чоловіча лайка), так і біологічних, і гормональних чинників. Вихід гендерних досліджень за межі впливових європейських мов і розвиток лінгвокультурології дозволили одержати дані, що свідчать також про культурну зумовленість чоловічої і жіночої мови. Найбільш перспективним і обґрунтованим напрямом вивчення чоловічої і жіночої мови в наш час є вивчення стратегій і тактик мовленнєвої поведінки чоловіків і жінок у різних комунікативних ситуаціях з обов’язковим урахуванням культурної традиції даного суспільства. Широко поширений також погляд, що жінки вживають більше пестливих суфіксів і ввічливих форм, частіше називають партнера по комунікації по імені й у цілому використовують більше контактоналагоджуючих мовних дій. Праці з вивчення чоловічих і жіночих асоціацій також дають підстави припускати деякі розбіжності в чоловічій і жіночій асоціативній картині світу. Причини розходжень у даний час залишаються дискусійним питанням, в обговоренні якого зустрічаються біо- і соціодетерміністський погляди.

Поняття “гендер” трактується науковцями неоднозначно, але спільним для визначень цього поняття є саме соціальний, культурний компонент, з якого слід виходити, розкриваючи природу гендеру.

Мова як суспільне явище, що розвивається нерозривно від того чи іншого суспільства, здатна виконувати, крім своєї основної комунікативної функції, тобто бути засобом спілкування, ще й кумулятивну (термін В.Г. Костомарова та Є.М. Верещагіна) [3], сутність якої полягає в тому, що вона здатна виступати

сховищем накопиченого колективного досвіду. Саме завдяки кумулятивній функції в мові, в її одиницях знаходять своє відображення матеріальні умови життєдіяльності етнічного колективу, його морально-етичні та естетичні принципи, звичаї та традиції, вірування тощо. Усе це часто іменується такими термінами як “етнокультура” або “національна культура”, які, як відомо, у кожного народу мають свої специфічні особливості. Це й приводить завдяки кумулятивній функції до наявності в різних мовах значної кількості національно-культурно маркованих мовних одиниць, тобто одиниць, семантика яких пов’язана з інформацією культурологічного характеру.

Проте ця інформація по-різному і неоднаково відображається в різних одиницях мови. Найбільш яскраво ця інформація фіксується у фразеологізмах.

На наш погляд, у сучасній українській лінгвістиці одним з найголовніших та найактуальніших векторів дослідження фразеології є фіксація “відбитків” культури народу, його традицій, обрядів, міфів тощо у процесах стереотипізації уявлень етносу про людину та оточуючий її світ, а також виявлення ціннісних орієнтацій етнічної спільноти, зафіксованих фразеологічним фондом мови [6, с. 8]. Фразеологічні одиниці завжди явно чи завуальовано, на рівні етимологічних розшуків зберігають свою історико-семантичну природу, спостереження над якою неодмінно приводять до першоджерела, до перемінного прототипу ФО найбільш типового цілісного конструкта, який базується на досвіді людини [9, с. 194–206].

Детально розглянувши фразеологічний фонд мови, можна зробити висновок, що гендерна релевантність виражається не лише у нерівномірній представленості у ньому обох статей з переважанням чоловічої. Фразеологія приписує кожній статі певні стереотипи, які створювалися протягом усієї історії становлення і розвитку мови. Поширеними стереотипами є зображення чоловіків активними, серйозними, жінок – пасивними, імпульсивними, нерациональними. Хоча це індивідуальні риси, а не ознаки конкретної статі, такі стереотипи застосовуються в багатьох висловах стосовно чоловіків і жінок.

Однак дуже часто пряма номінація особи у фразеологічній одиниці відсутня, наприклад, це демонструють сербські ФО: *Живети као два голуба, прекипети од љутине, научити памети, плести замке, ставити (ударати) на муке, играти на ужету, гледати испод ока*. Ці фразеологізми співвідносяться з представником певної статі у свідомості реципієнта. Натрапляємо й на такі, що характеризують чоловічу стать: наприклад, *плах као срна, плашљив као зец, ружан као ђаво (смртни грех, враг, лопов, страшило, акреп), љут као пас у жажельу, љут као паприка (нашће, псето, змеја), бесан као рис (враг, бик, туја), попио би у чаши воде, досадан као муха (стеница, уж), црвен као мак (парадајз)*. Однак ці фразеологізми можуть використовуватися і для характеристики представниць жіночої статі (*плаха као срна, плашљива као зец, ружна као ђаво (смртни грех, враг, лопов, страшило, акреп), љута као паприка*). У такому випадку прикметник, який первісно є у формі чоловічого роду, отримує флексію, характерну для жіночого роду.

Можливим є перенесення внутрішньої схожості ознаки з одного предмета на інший. Це ФО, які характеризують поведінку та риси характеру людини. Наприклад, *ружан као акреп (ђаво, враг)* – надзвичайно негарний, який порівнюється із чортом;

леп као Аполон – навпаки, дуже гарний чоловік, який своєю красою нагадує грецького бога Аполлона; *висок као торањ* – чоловік, що своїм зростом нагадує вежу, тобто дуже високий; *равна (пловната) као даска* – про жінку, яка своєю зовнішністю нагадує дошку; *танка као јасика, витка као јела* – ФО, які описують жінку з позитивної сторони і порівнюють її стрункість із деревом.

Що стосується фразеологізмів на позначення розумових здібностей, найбільше тут дістається чоловічій статі. *Глуп као вол (ступ, пањ, коњ, гузица)* – усі ці ФО про чоловіка із невисоким рівнем інтелекту. Цей ряд можуть продовжити фразеологічні одиниці *тијан као чеп (клен, дрво)*, які характеризують чоловічу стать не з кращого боку, а лише висвітлюють ще одну притаманну їм негативну рису. *Тврдоглав као магарац* – йдеться про чоловіка, що своєю поведінкою, рисами характеру нагадує цю вперту тварину. Ми виявили також і фразеологізми із позитивною конотацією, а саме: *добар као анђео, јак као бик, здрав као бик (дрен), тврд као камен, точан као сам (швајцарски), брз као ветар*.

Використані фразеологічні одиниці є свідченнями метафоризації, і ці переносні значення є образно-фігуральними та виконують функції характеристик.

Для прикладу розглянемо фразеологізм *живети као голуб и голубица*. Перше, на що ми звертаємо увагу, – це постпозиція “жіночої” (*голубица*) лексеми стосовно “чоловічої” (*голуб*). Також потрібно звернути увагу на те, що слово *голубица* утворено від слова *голуб* за допомогою суфікса *-ица*. Лексична номінація на позначення істот жіночого роду у деяких випадках є вторинною і утворюється від слів, які номінують істоти чоловічого роду, за допомогою суфіксів, як у даному випадку. Саме ці особливості належать до міжмовних гендерних особливостей, які закріплюють прихований маскуліноцентризм.

Розглянемо ще одну ФО, а саме: *заљубити се као тетреб*. Тут потрібно згадати про примат чоловічих форм: дефініції багатьох дієслівних, ад’єктивних, номінативних або предикативних сербських ФО наводяться за формою чоловічого роду, незважаючи на те, що подібні ФО можуть позначати осіб двох статей. Для порівняння використаємо українські фразеологізми-синоніми, а саме: *закохатися як кіт у березні (як тетерук, як чорт в суху вербу)*. У всіх цих фразеологізмах використовується образ істоти чоловічої статі (тетерук, кіт, чорт).

Натрапляємо на фразеологізми *плах као срна, плашљив као зец*. У обох випадках простежується чітка номінація особи, тобто особи чоловічого роду. Звичайно оцінка маркованість не позитивна, але й у цих фразеологізмах простежується прихований маскуліноцентризм. Дефініції даних ад’єктивних ФО наводяться за формою чоловічого роду, незважаючи на те, що подібні ФО можуть позначати осіб обох статей. У таких фразеологізмах використовуються образи нечистої сили, наприклад, *враг (бојати се нечега као враг тамјана, бојати се као живог врага)*, *ђаво (бежи као ђаво од крста)*, які також чоловічої статі. Однак знаходимо і образ куги (чуми) – *бежати као од куге, бојати се као куге*. Принагідно зазначимо, що у Середньовіччі чуму зображали в образі жінки.

На нашу думку, варто приділити увагу фразеологізму *сиња кукавица*. За формою іменника і прилегло до нього прикметника впевнено можна сказати, що це особа жіночої статі. Однак, у свідомості реципієнта цей фразеологізм асоціюється із

особою чоловічої статі. Номінація чоловіків за допомогою назви, що явно вказує на жіноче, містить у собі негативні, зокрема іронічні та зневажливі конотації. Саме як у ФО *сиња кукавица*. Щось схоже передає і такий фразеологізм, як *ружан као ђаво* (*смртни грех, враг, лопов, страшило, акрен*). У цій ФО не тільки образи вказують на особу, а й ад'єктив *ружан*, який граматично узгоджується лише з іменником чоловічої статі. Усі варіанти компонентів даного фразеологізму вказують на особу чоловічого роду, що ще раз підтверджує нашу думку стосовно прихованого маскуліноцентризму.

Љут као пас у жажељу, бити црвен као паприка, бити љут као паприка (*пашће, псето, змија*), *бити бесан као рис* (*враг*), *бити напет човек, бити бесан као бик* (*туја*), *бити покварен као мучак, попио би у чаши воде, бити досадан као муха* (*стеница, уж*). Ці фразеологізми є також прикладом, коли прикметник за своїми граматичними категоріями повністю підпорядковується і вказує на іменник, який повинен бути чоловічого роду. Навіть те, що у деяких фразеологізмах наявні образи, які виражають іменники жіночого роду, не впливає на загальне сприйняття, вони можуть позначати осіб обох статей. *Не да ђаво мира некоме, не зна се који је ђаво некоме* – у цих фразеологізмах знову з'являється образ нечистої сили, номінований іменником чоловічого роду. Однак натрапляємо і на ФО, які мають чітко визначену родову належність. Наприклад, *као да се лудих гљива најео*, форма дієслова минулого часу (закінчення -о) чітко вказує на виконавця дії, тобто особу чоловічої статі. До таких одиниць належить і фразеологізм *као да је пао са неба*. *Радити као бесан* (*љут*) – у цьому випадку на рід особи вказує закінчення прикметника *бесан* (*не бесна*), і *љут* (а не *љута*). До цього ж типу можна зарахувати фразеологізми: *скочити као офурен, причати као навијен*. Закінчення прикметників чітко вказують на особу чоловічого роду як виконавця дії. *Бити ударен мокром крпом, као громом осисенут* також з допомогою прикметника визначають особу чоловічої статі. Фразеологізм *држати се као влашка млада*. Перш за все тут з'являється суто жіночий образ “млада”, тобто молода, наречена. Здавалось би, ми нарешті натрапили на фразеологізм, який характеризує суто жінок. Однак у даному *држати се као влашка млада* він може характеризувати саме чоловіків. Йдеться про номінацію чоловіків за допомогою атрибутів жіночності. Це містить у собі негативні, зокрема іронічні й зневажливі конотації. У той час як номінація жінки за допомогою атрибутів маскулінності має позитивне значення.

Як приклад можна навести і достатню кількість “нейтральних” фразеологічних одиниць, які починають означати “особу виконавця” лише з допомогою реципієнта у певному контексті: *бити изван себе, прекипети од љутине, бити лоше воље, ићи на живце, преметати преко главе*.

Таким чином, проаналізувавши фразеологічні одиниці щодо гендерного поділу, ми виявили, що далеко не всі фразеологізми є гендерно маркованими (*душа је певала, нож у леђа, живот виси о концу*). Ці ФО не вказують нам на жодну із статей: жіночу чи чоловічу. Пряма номінація особи у фразеологічній одиниці відсутня (*борити се с душом, кројити капу*). Чітко визначити стать, яку представлено у фразеологізмі, неможливо. Такі фразеологізми співвідносяться з представником певної статі саме у свідомості реципієнта. Можливим є перенесення

внутрішньої схожості ознаки з одного предмета на інший. Такі ФО характеризують поведінку та риси характеру людини: *ружан као акреп* (*ђаво, враг*), *леп као Аполон*, *висок као торањ* – характеризують представників чоловічої статі, а *равна* (*пловната*) *као даска*, *танка као јасика*, *витка као јела* – жіночої статі. Як виявилось, у фразеологічному фонді сербської мови найбільше нейтральних ФО, маскулінність і фемінінність яких залежать від відношень їх до цих груп в уяві реципієнта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Абаева М.К.* Фразеологическая семантика как часть языковой картины мира / Абаева М.К. // Национально-культурный компонент в тексте и языке : материалы II Международной конференции 7–9 апреля 1999 г. – Часть 2. – Мн. : БГУ, 1999. – С. 3–4.
2. *Архангельська А.М.* “Чоловік” у слов’янських мовах : монографія / А.М. Архангельська. – Рівне : РІС СКУ, 2007. – 448 с.
3. *Верещагин Е.М.* Лингвострановедческая теория слова / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – Москва : Русская школа, 1980. – 320 с.
4. *Горошко Е.* Гендерная проблематика в языкознании / Горошко Е. // Введение в гендерные исследования : в 2 ч. : учебное пособие / Под. ред. И. Жеребкиной. – Харьков : ХЦГИ ; СПб. : Алетейя, 2001. – Ч. 1. – С. 508–542.
5. *Маслова В.А.* НОМО LINGUALIS в культуре : монография / В.А. Маслова ; М-во образования РБ ; УО “Витебский гос. ун-т им. П.М. Машерова”. – Витебск : ВГУ им. П.М. Машерова, 2004. – 214 с.
6. *Селиванова Е.А.* Когнитивная ономазиология : монография / Е.А. Селиванова. – К. : Издательство укр. фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
7. *Смит С.* Постмодернизм и социальная история на западе: проблемы и перспективы / С. Смит // Вопросы истории. – 1997. – № 8. – 1997. – С. 154–161.
8. *Тодор О.Г.* Порівняльні фраземи у психолінгвістичному сприйнятті / О.Г. Тодор // Мовознавство. – 1994. – № 2–3. – С. 61–64.
9. *Ужченко В.Д.* Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко – К. : Знання, 2007. – 494 с.
10. *Хвостов А.А.* Гендерные особенности морального сознания / А.А. Хвостов // Мир психологии. – 2005. – № 2(42). – С. 194–206.
11. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* / [autorica Željka Fink; autorica i suradnica prema jezicima Erika Kržnik]. – Zagreb : Knjiga, 2006. – 439 s.
12. *Hrvatskosrpsko-rusko-ukrainski frazeološki rječnik* / [urednik prof. Antica Menac]. – Zagreb : Knjiga, 1985. – 220 s.

Стаття надійшла до редколегії 27.10.2011

Прийнята до друку 30.11.2011

THE ASPECT OF GENDER IN SERBIAN PHRASEOLOGY

Dariia GAMULETS

*The Ivan Franko National University of Lviv,
The Department of Slavic philology,
Universitetska Str., 1, Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: dar3806@yandex.ru*

Current research is devoted to the identification and analysis of gender stereotypes, based on Serbian phraseological units to describe human emotions. Phraseologisms precisely express one of the most important pieces of linguistic world picture of Serbian society.

Keywords: gender, phraseologism, language picture, genderlekt, masculine, feminine.

ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ В СЕРБСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

Дария ГАМУЛЕЦ

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра славянской филологии,
ул. Университетская, 1, Львов, Украина, 79000,
e-mail: dar3806@yandex.ru*

Статья посвящена выявлению и анализу гендерных стереотипов в сербских фразеологических единицах для обозначения эмоций человека. Фразеологизмы передают один из важнейших фрагментов языковой картины мира сербского социума.

Ключевые слова: гендер, фразеологизм, языковая картина, гендерлект, маскулинное, фемининное.